
VYPŘÁVĚT O PRAVDĚ, ZPÍVAT O LÁSCE ...

Nový pohled na starou literaturu

Renata Landgráfová

Hovoříme-li v kontextu starého Egypta o „literatuře“, jedná se nutně o anachronismus. Na rozdíl od novodobého umění a literatury, které jsou definovány právě absencí funkce, egyptská literatura, stejně tak jako egyptské umění, je s funkcí těsně spjata.¹ Není možné v Egyptě hledat „nefunkční texty, určené pro potěšení či pobavení široké čtenářské obce“ – ta zde nikdy neexistovala. Aleida Assman hovoří o „dějinách textu před obdobím literatury“,“² to však nepřímou implikuje nižší uměleckou hodnotu egyptských textů. Domnívám se proto, že nejlepší cestou je ustoupit od našeho vidění světa a chápat pojem literatura širěji, aby zahrnoval i egyptské texty, a to přesto, že byly do jisté míry koncipovány jako texty „funkční“.

Cílem předkládané studie není vyčerpávající rozbor staroegyptské literatury a jejích žánrů. Na základě vybraných literárních textů se zde pokusíme ozřejmit, co literatura znamenala pro samotné Egypťany, jak se jejich pohled na literární texty lišil od pohledu našeho. Pro přehlednost bylo nutno vynechat velké množství textů – především texty náboženské jako celek, protože se jak svou funkcí, tak svým jazykem a strukturou vymykají z rámce ostatních textů. Výběr je dále časově omezen na období mezi Starou a Novou říší. Vzhledem ke kulturním a společenským změnám, k nimž došlo v Egyptě během 3. přechodné doby a vzhledem k narůstajícímu řeckému vlivu, nejsou brány v potaz texty démotické.

Staroegyptská literatura, ať již toto označení chápeme jakkoli, zahrnuje nepřehledné množství velmi různorodých textů. Je třeba mít na paměti nejen skutečnost, že se vyvíjela – a do jisté míry tedy také měnila – po celou dobu egyptské historie (tj. přes 3000 let), ale musíme si také uvědomit rozmanitost funkcí, které egyptská literatura měla plnit.

Vzhledem k charakteru egyptské literatury je jedním z možných dělení egyptských literárních textů dělení funkční. Podle tohoto kritéria je možno hovořit o textech „kulturních“, tedy textech, odrážejících státní ideologii, jejichž hlavní funkcí je naučit (či poučit) čtenáře o kultuře a kulturních pravidlech, neboli předávat dál kulturní normy a vzorce chování. Egyptský způsob učení se od našeho výrazně lišil, spočíval především v opisování starých textů a učení se z paměti:

*„Napodob své otce; své předky;
hle, jejich slova přetrvávají v knihách.
Otevři je, čti je, opisuj (jejich) moudrost:
ten, kdo je učen, stane se znalým.“*

[Naučení pro Merikarea P III.10–P IV.1]

Druhou kategorií tvoří texty „zábavního“ charakteru³ – tedy texty určené především pro pobavení publika. Hlavním motivem těchto textů není státní ideologie a život v souladu s ní, jejich účelem je buď pobavit čtenáře, nebo vyjádřit individuální obavy, přání, či pocity autora. Jako každé podobné dělení má i toto svůj „přechodný“ typ – texty na pomezí obou kategorií. Jedná se o životopisné nápisy, které jsou jakousi soukromou odezvou na veřejné texty. Výhodou této klasifikace je právě to, že v ní najdeme místo pro zařazení autobiografických napsů. Jejich neobvyklost a atypičnost je v egyptologii silně pocíťována a dodnes je možno setkat se s názory, že vůbec literaturou nebyly (přesto však zůstávají standardní součástí všech antologií staroegyptských literárních textů).

Jak již bylo řečeno, kulturní texty uchovávají a předávají dál dominantní státní ideologii. Tou byl po celou dobu egyptské historie princip *maat*, systém světového řádu. Egypťané věřili, že Bůh dal světu *maat*, řád, a úkolem panovníka je tento řád udržovat. Jedině tak bude na zemi pokračovat život, jediné tak Egypt potrvá. Panovník měl řád udržovat, avšak i ostatní Egypťané byli s řádem úzce spjati. Úkolem každého úředníka bylo „konat *maat*“, jediné tak bylo jeho jednání správné a jediné tak si mohl „zasloužit“ blaženost na Onom světě.

Co to znamenalo, „konat *maat*“? Nechme nyní chvíli promlouvat samotné staré Egypťany:

*„Nebud' zlý, vlídnost je dobrá.
Nechť vzpomínka na tebe přetrvá
pro lásku, již budeš vzbuzovat.*

...

*Čiň maat, pak přetrváš na zemi,
utišuj plačícího a neutlačuj vdovu,
nevyháněj muže z pozemku jeho otce,
neztenčuj bohatství vznešených.
Střez se nespravedlivých trestů;
nezabíjej, to ti neposlouží.“*

[Naučení pro krále Merikarea P V 1–2]

Tato pasáž sice pochází z textu, určeného pro budoucího panovníka, od běžných „úřednických“ rad se však příliš neliší. Konat *maat* znamenalo především jednat spravedlivě a vlídně s podřízenými a neutlačovat chudé, naopak, pomáhat jim. Jan Assmann v této souvislosti hovoří

o pravidlech sociální spravedlnosti a jakémsi „vyrovnávacím principu“⁴ - tím, že bohatí pomáhali chudým, srovnávali do jisté míry rozdíly, které mezi nimi byly.

*„Nepomlouvej nikoho,
malého ani velkého,
neboť se to duchu hnusí!“*

[Ptahhotepovo naučení 159–160]

*„Pokud si přeješ mít se dobře,
chraň se před vším zlem!
Bojuj s chamtivostí!
Je to neléčitelná nemoc,
a kdo jí podlehne, nemá přátele.“*

[Ptahhotepovo naučení 298–309]

Pomluvy a chamtivost byly podle Egypťanů jedním z vůbec největších prohřešků proti *maat*. Není snad naučení či rad, které by nenabádaly úředníky zdržet se veškeré chamtivosti. Chamtivost neboli „chtivost srdce“ jak zní doslovný překlad egyptského *ḥwn-jb*, znemožňovala člověku pociťovat radost, nutila jej neustále páchat zlo. Z chamtivosti pramenila většina ostatních možných prohřešků proti *maat*.

Všechny tyto výroky pocházejí ze staroegyptských naučení, z „kulturních“ textů *par excellence*. Naučení⁵ popisují ideál egyptského úředníka a „dokonalého“ chování. Byla psána ve formě rad, které udílí otec synovi, většinou při předávání úřadu. Toto rámcové vyprávění je nejlépe zachováno v Ptahhotepově naučení, textu, který je připisován vezíru Ptahhotepovi z 6. dynastie:

*„Soudce šesti velkých síní, ... vezír Ptahhotep říká
před Veličenstvem krále Horního a Dolního Egypta Isesim:
,Přišlo stáří, staroba se přiblížila.*

*Tělo je unavené, obnovila se slabost
a ten, jenž je znovu dítětem kvůli ní usíná každý den.*

*Oči jsou slabé a uši nedoslýchavé,
Síla začíná mizet v důsledku únavy srdce.*

Ústa mlčí, nemluví.

Oči jsou slabé, uši nedoslýchavé.

...

*Dovol, ať je tomuto služebníku přikázáno
zhotovit si stařeckou hůl! Nechť dostanu svolení,
aby můj syn směl nastoupit na mé místo!*

*Poučím jej v řeči soudců
a způsobech předků!“*

[Ptahhotepovo naučení 3–32]

Rady, udílené ve staroegyptských naučeních, se však neomezují výhradně na popis *maat* a ideálního chování. Jejich účelem bylo naučit budoucí úředníky „být Egypťany“, nejlépe pak „úspěšnými Egypťany“. Naučení tak obsahují i mnohé pragmatické instrukce, jejichž cílem bylo napomoci mladému úředníku ve společenském postupu a kariérním růstu.

*„Nemluv na [vznešeného muže], dokud tě neosloví,
nechť však je tvůj obličej obrácen k zemi,
když tě osloví.*

*Odpověz, když tě osloví,
a nechť je to, co řekneš, dobré pro srdce.
Směj až tehdy, když se bude smát on,
to mu bude velmi příjemné,
(pak) budeš milý jeho srdci.“*

[Ptahhotepovo naučení 126–130]

*„Když budeš v přijímací síni,
vstávej a sedej si podle hodnosti,
která ti byla určena prvního dne.“*

[Ptahhotepovo naučení 220–222]

Jelikož jsou naučení převážně koncipována jako rady otce synovi, nezapomínají ani na odpočinek a zábavu – usilují tak o ideál vyrovnaného člověka, úspěšného v práci, avšak schopného bavit se a odpočívat.

*„Následuj své srdce, dokud žiješ,
nedělej víc, než se ti řekne.
Nezkracuj čas radovánek!
Duchu se hnusí, když je krácen čas radosti.
Neztrácej čas za dne,
bohatství (nakonec) přijde, když následuješ své srdce,
ale není k ničemu, pokud své touhy zanedbáváš!“*

[Ptahhotepovo naučení 186–193]

Je zajímavé, že zatímco egyptská literatura a egyptské umění obecně jsou důsledně anonymní, v případě naučení je autor většinou uveden. Jedná se buď o vezíra (tj. nejvyšší státní úředník), nebo o samotného panovníka ačkoli se texty „královských“ naučení od „úřednických“ liší. Důvodem, proč byl autor uváděn právě v případě těchto textů, byla s největší pravděpodobností jejich forma. Tyto texty čtenáře přímo oslovovaly a požadovaly po něm určitý způsob jednání – uvedením jména autora získávaly potřebnou autoritu. V této souvislosti je nutno zmínit, že ačkoli např. *Ptahhotepovo naučení* je datováno do doby 6. dynastie, bylo v Egyptě v oblibě ještě o mnoho set let později, v době Nové říše.

Dalšími texty, které podobně jako naučení měly za úkol předávat čtenáři základní pravidla staroegyptské kultury, byly různé povídky. To pochopitelně neznamená, že neexistovaly povídky psané (s největší pravděpodobností původně vyprávěné) čistě pro pobavení. Nyní se však budeme věnovat povídkám, které by se daly nazvat „formálními“, jejichž účelem bylo zábavnou formou poučit. Mezi takové texty patří bezesporu především *Povídka o Sinuhetovi*.⁶ Její úvod je psán ve stylu autobiografického nápisu, další text v sobě obsahuje ještě několik literárních forem – např. dopis panovníka či hymnus na egyptského krále. Bez zajímavosti není ani fakt, že se zde nachází snad každá myslitelná gramatická forma střední egyptštiny (což je mezi egyptskými texty skutečně výjimečné – texty jsou většinou gramaticky velmi stereotypní a používají jen několik málo forem). Jaké bylo poselství *povídky o Sinuhetovi*, Egypťanovi, který po převratu v královském paláci unikl z Egypta a usadil se mezi asijskými kmeny? Vypovídala o schopnosti Egypťana přežít a uspět za hranicemi své země (Sinuhet přemůže „siláka z Recenu“ a stane se oblíbencem náčelníka Amunensího, který mu nakonec dá i svou dceru), zároveň však zdůrazňovala, že sebevětší uznání, bohatství a úspěch za hranicemi se v srdci Egypťana nikdy nemohou vyrovnat pokojnému životu v Egyptě. Stárnoucí Sinuhet nakonec pozná, že ze všeho nejvíce touží po tom být pochován doma, v Egyptě, podle egyptských zvyků; a raduje se proto z dopisu, v němž jej panovník žádá, aby se vrátil domů.

Další povídkou tohoto typu je *Povídka o trosečnickovi*. Stejně jako předešlá vypráví o pobytu Egypťana mimo domov a o jeho touze po návratu do Egypta. Z formálního, gramatického a stylistického hlediska je extrémně jednoduchá, až se zdá, že před sebou máme text pro začátečníky, zatímco *Povídka o Sinuhetovi* mohla být textem pro mnohem pokročilejší žáky. Vypráví o Egypťanovi, jehož vlna zaneše na opuštěný ostrov, na kterém žije jen mluvící had. Had mu vypráví příběh o zničení svého rodu; předpoví mu, že pro něj připluje loď a že se vrátí domů; nakonec jej vyšle do Egypta s množstvím darů pro egyptského panovníka.

Ačkoli se formálně liší, obě tyto povídky mají totožnou funkci. Je zajímavé srovnat jejich shodné prvky: jak Sinuhet, tak i anonymní trosečnick se octnou – nikoli z vlastní vůle – mimo Egypt a oběma se tam daří velmi dobře. Oba však touží po domově. Oba jsou do své současné situace vrženi „osudem“ – a osud je podle těchto textů něco, co ovládá bůh – a oba nakonec zvrátí osud ve svůj vlastní prospěch správným a odvážným jednáním a následováním principů *maat*. Kromě nutnosti takového jednání zdůrazňují tyto povídky i skutečnost, že moc boha sahá i daleko za hranice Egypta.⁷ Didaktická funkce povídky o trosečnickovi je nakonec potvrzena i závěrečnou formulkou textu samotného – vypravěč celý příběh uzavírá slovy: „*Naslouchej mi! Je dobré, když lidé naslouchají!*“⁸ což jsou obvyklé fráze staroegyptských naučení. Pravděpodobně

nejvýmluvněji je tato formulka rozvedena v závěru Ptahhotepova naučení:⁹

*„Naslouchání je prospěšné synu, jenž naslouchá.
Když slyšené pronikne do (mysli) slyšícího,
stane se slyšící tím, koho poslouchají.
Dobrá je řeč toho, kdo dobře naslouchá,
a naslouchající je majitelem dobrého.“*

[Ptahhotepovo naučení]¹⁰

Povídka o výmluvném venkovanovi svou formou a jazykovou složitostí bezesporu patří mezi kulturní texty, ústředním tématem celé kompozice je navíc *maat*. Jako povídka bývá řazena především pro své rámcové vyprávění – obyvatel Wádí Natrúnu¹¹ Chuanup se vydá s produkty své oázy do „Egypta“, tedy do nilského údolí, aby je zde prodal. Cestou jej však bohatý statkář Nemtejnacht lstí připraví o osla a když chudák protestuje, ještě jej zbije. Chuanup se vydává do hlavního města kraje za správcem Meruem a žádá spravedlnost. Osmkrát přichází k Meruovi a prosí, žádá a vyzývá jej ke konání spravedlnosti. Jeho prosby mají povětšinou charakter obecných výroků o správném či chybném chování úředníků a o jednání v souladu s *maat*.

*„Jsi otcem sirotka,
manželem vdovy, bratrem rozvedené ženy,
záštitou tomu, kdo nemá matku.*

...

*Ó vůdce, prostý (nepravých) tužeb,
veliký, co neznáš chamtivost,
ničiteli zla a tvůrce spravedlnosti...”*

[zde Chuanup oslovuje Merua jako spravedlivého muže, jednajícího v souladu s *maat*]

*„Přijď v odpověď na hlas, vycházející z mých úst!
Já budu mluvit, a ty budeš poslouchat.
Konej spravedlnost,
ty, jenž jsi chválený chválou chválených!“*

[Poté, co Merua označil za spravedlivého, vyzývá jej Chuanup, aby jednal v souladu se svou pravou povahou.]

*„Hle, maat od tebe utíká,
je vyhnána ze svého místa.
Úředníci páchají zlo.
Ten, co dřív pozorně naslouchal,
se dal na scestí.
Soudci okrádají oloupeného.*

...

*Hle, jsi jako město bez správce,
jako mužstvo bez vůdce,
jako loď bez kapitána.
Hle, jsi policistou, co loupí
a správcem, co přijímá úplatky.“*

Když Meru opakovaně odmítne vyslyšet Chuanupovy prosby a dokonce jej dá zbít, Chuanup nejenže popisuje Merua jako muže jednajícího proti *maat*, ale zmiňuje i veškeré důsledky, které jednání v rozporu s *maat* přinese, tj. narušení světového řádu.

Posledním typem „kulturních“ textů jsou tzv. pesimistické texty. Tento název, ačkoli se v české egyptologii používá, je velmi zavádějící. Přestože tyto texty popisují zkázu světa, zmatek, a chaos, a ačkoli si jejich protagonisté velmi hořce stěžují na svůj osud (odtud německý název těchto textů – *Klagenliteratur*, „literatura stížností“), neodrážejí tyto texty ve skutečnosti žádné „pesimistické“ nálady ve staroegyptské společnosti. Stejně jako v případě naučení, je účelem těchto textů předávat dál znalosti a zkušenosti o řádu *maat*, v tomto případě negativně, neboli tím, že ukazují, k čemu dojde, nebudou-li se budoucí úředníci podle těchto pravidel řídit. Nastíněním obrazu „jak by to vypadalo, kdyby řád *maat* nefungoval,“ je tak zdůrazněna užitečnost jeho pravidel a nutnost jejich dodržování. Jako „pesimistický text“ jsou formulovány i některé části *Povídky o výmluvném venkovanovi* a i zde je jejich účel stejný – dokázat užitečnost dodržování řádu *maat*.

Poměrně dlouho převládal názor, že „pesimistické texty“ odrážejí či přímo popisují nesnáze, k nimž došlo v Egyptě v období tzv. První přechodné doby. Při bližším pohledu na jednotlivé „problémy“ v nich popisované je však zřejmé, že spíše než o popis nějaké konkrétní situace se jedná o obecný popis světa naruby:

*„Tato země bude zničena,
aniž by na ni kdo pomyslel,
aniž by o ní kdo mluvil,
aniž by pro ni kdo plakal.“*
[Nefertejovo proroctví Pet. 24]

*„Slunce se schová,
nebude svítit, aby lidé viděli,
nebudou moci žít.“*
[Nefertejovo proroctví Pet. 24–25]

*„Řeky Egypta se vyprázdní,
jejich koryta bude možno
překročit suchou nohou.“*

*Tok řeky se stane břehem,
a břeh se stane záplavou.“*

[Nefertejovo proroctví Pet. 26–27]

Vzhledem ke skutečnosti, že všechny výše zmíněné žánry měly jeden společný účel – poučit Egypťany o řádu *maat* a o pravidlech jejich kultury, je pochopitelné, že se někdy navzájem prolínaly. Častá jsou rámcová vyprávění různých naučení či pesimistických textů, dodávající jim vnější strukturu povídky. Již bylo řečeno, že *Venkovan*, ač strukturou povídka, mnohdy více připomíná pesimistický text. Stejně tak *Naučení krále Amenemheta synovi*, či alespoň jeho dochovanou část, by bylo možno považovat spíše za pesimistický text ve formě naučení:

*„Střez se poddaných, co nejsou nic,
jejich intriky jsou tajné.
Nevěř bratru a neznej přítele,
nedělej si důvěrníky, nemá to smysl.
Když půjdeš spát,
sám hlídej své srdce,
nikdo nemá společníky v den smutku.
Dával jsem žebrákovi, vychoval jsem sirotka,*

...

*ale ten, kdo jedl mé jídlo, povstal proti mně,
ten, jemuž jsem dal důvěru, ji zneužil k intrikám.“*

[Papyrus Millingen 3–7]

Na pomezí textů kulturních a zábavních je možno klasifikovat egyptské autobiografické nápisy. Tyto texty jsou nejlépe popsitelné jako osobní odpověď na naučení, jako reakce jednotlivců na kodex, jenž jim byl sdělen právě prostřednictvím souboru kulturních textů, který se s největší pravděpodobností ve „školách“ učili nazpaměť.¹²

Uveďme nejprve několik příkladů egyptských životopisných nápisů:

” ...

*Ó vy, kteří milujete život a nenávidíte smrt!
Řekněte: tisíc (placek) chleba a tisíc (džbánů) piva,
tisíc býků a husí
pro ducha zemřelého Ameniho.*

...

*Následoval jsem svého pána,
když se plavil po proudu,
aby zničil své nepřátele v cizích zemích.
Nezneuctil jsem dceru chudého muže,
neznásilnil jsem vdovu,
nepotrestal jsem (bezdůvodně) venkovana,
neuvěznil jsem pastevece,*

*neodvedl jsem poddané jiného úředníka od jejich práce.
Za mých časů nebylo chudáků,
za mých časů nebylo hladových.*

...“

[Životopis Amenemheta zvaného Ameni z jeho hrobky v Bení Hasanu,
počátek 12. dynastie]

Běžný autobiografický nápis obsahoval jméno a tituly zemřelého (ty jej jednoznačně identifikovaly), dále tzv. „zvolání k živým“ a žádost o obětiny, následované tzv. „ideální autobiografií“, zdůrazňující bezúhonnost zemřelého. Tyto dvě části jsou často spojeny slůvkem „neboť“:

*„Ó živí, kteří milujete život a nenávidíte smrt,
řekněte: tisíc placek chleba a tisíc džbánů piva,
tisíc husí a býků
pro ducha zemřelého XY,
neboť jsem byl spravedlivý,
dával jsem chléb hladovému,
šaty nahému ...“*

Je tedy zřejmé, že hlavním důvodem existence těchto textů v hrobkách bylo přimět kolemjdoucí, aby zemřelému přinesli obětiny, a zdůraznění skutečnosti, že za svého života jednal dle řádu *maat*, je mělo přesvědčit o tom, že si obětiny zaslouží. Sami staří Egypťané říkali:

*„Odměna toho, kdo jedná (ve prospěch ostatních) tkví v tom,
že (jiní) budou jednat v jeho prospěch.
To považuje bůh za maat.“*

[Stéla krále Neferhotepa, 13. dynastie]

Původ těchto textů je možno vysledovat ke krátkým textům z doby 3. a 4. dynastie, které hovoří o hrobce a legitimním postupu jejího majitele při její stavbě. Postupně byly rozšířeny na tzv. ideální autobiografii, v níž je zemřelý popisován jako spravedlivý muž.

A jak se tedy v těchto autobiografických nápisech odrážela ideologie *maat*? Ideální autobiografie většinou sestávaly z jednotlivých ze sebou jdoucích vět, které reagovaly na (zejména) naučení a popisovaly jednotlivé aspekty života zemřelého jako *maatej*, neboli „spravedlivého člověka“:

*„Dával jsem chléb hladovému a šaty nahému.“
„Pohřbil jsem toho, kdo neměl syna.“
„Rozsoudil jsem protivníky k oboustranné spokojenosti.“
„Převzl jsem na druhý břeh toho, kdo neměl loď.“
„Chráním jsem slabého před tím, kdo byl silnější než on.“*

„Bral jsem ohledy na utlačované.“
 „Dělal jsem to, co král přikázal a co lidé chválili.“
 „Miloval jsem svého otce a ctil jsem svou matku.“

Je zajímavé, že v několika případech je tato část ideální autobiografie následována formulkou „*nakolik to bylo v mých silách*“¹³ – jako by si sami Egypťané uvědomovali, že to co popisují je nedostižný ideál a zdůrazňovali, že se ideálu sice snažili dosáhnout, ale „byli jen lidé“. Existuje ještě jeden důkaz skutečnosti, že si Egypťané byli vědomi nereálnosti podobných tvrzení – od počátku Střední říše bývá ideální autobiografie někdy následována větou „*Mluvím pravdu, neříkám, lži nekropole*“ (!)¹⁴.

Kromě citovaných tvrzení o dobrém chování obsahuje ideální autobiografie často také část, která popírá, že by se zemřelý kdy byl dopustil zla:

„Nikdy jsem proti nikomu neřekl nic zlého.“
 „Nikdy jsem se násilím nezmočil ničeho majetku.“
 „Nikdy jsem nedovolil, aby někdo strávil noc a zlobil se na mne.“
 „Nikdy jsem nedělal to, co lidé nenávidí.“
 „Nikdy jsem nikoho nezbil.“

A nakonec nacházíme i tvrzení, která jakoby shrnují všechna předešlá a explicitně zmiňují *maat*:

„Konal jsem spravedlnost (*maat*).“
 „Byl jsem mužem, který miluje spravedlnost (*maat*) a nenávidí bezpráví.“
 „Říkal jsem pravdu (*maat*).“

Z rozšířené titulatury se vyvinula značně osobní „kariérní biografie“, popisující detailně život a kariéru zemřelého. Ani zde však zemřelý nezapomíná zdůrazňovat své kvality a skutečnost, že i sám panovník uznal jeho zásluhy.

Posledním typem jsou texty „zábavního“ charakteru – bez přímého vztahu ke světovému řádu *maat*. Tyto texty se ve velké většině objevují až v době Nové říše. Ze starší doby známe jen několik povídek, ale není důvod předpokládat, že další typy zábavných žánrů neexistovaly, spíše jen nebyly zaznamenávány písemně a tradovaly se ústně, přednesem či zpěvem. Ostatně na stěnách hrobek jsou, alespoň fragmentárně, zachovány texty písní zpívaných při různých příležitostech. To, že tyto texty nebyly příliš často zaznamenávány, je pochopitelné, když si uvědomíme, že valná část egyptské populace byla negramotná.

Nejstaršími texty tohoto typu jsou (neformální) povídky. Dvě z nich, sepsané pravděpodobně v době Střední říše, jsou antedatovány na dvůr králů Staré říše. *Povídky z papyru Westcar* nejbliže odpovídají našemu pojetí pohádky. Jedná se o různé příběhy, především o kouzelnících, které synové krále Chufua vyprávějí otcí pro pobavení. První z nich popisuje nudícího se krále Snofrua, jemuž nakonec poradí jeho vezír

Džadzaemanch, aby se plavil po jezeře. Král rozkáže: „*Přiveďte mi dvacet žen s krásnými těly a prsy, které dosud nerodily. A přineste také dvacet sítí a oblečte je těm ženám místo šatů!*“¹⁵ V této společnosti si pak král krátí svou dlouhou chvíli.

Druhou povídkou, datovanou (fiktivně) do doby Staré říše, je *Povídka o králi Neferkareovi a generálu Sasenetovi*, která popisuje homosexuální vztah krále a jeho generála. Král každou noc opouští svůj palác, tajně vchází do domu Saseneta, kde „*s ním dělá to, po čem touží*“. Konec povídky se nedochoval, takže nevíme, zda byl král za své sexuální výstřelky nakonec potrestán.

Dalším typem textů pro pobavení je poezie. Jako snad každá kultura, i Egypťané měli své milostné písně. Ty jsou známy až z doby Nové říše, je však možné, že existovaly již mnohem dříve – počátek milostné písně byl možná zaznamenán na stěně Intiho hrobky z 6. dynastie. Jedná se o krásné, velmi upřímné, avšak málokdy hrubé texty. Většinou popisují hloubku pocíťovaného citu, obavy o budoucnost (zejména když rodiče nejsou vztahu nakloněni), či sílu, kterou láska zamilovaným dává:

„Má milovaná sestra je na druhém břehu.

Řeka pozře mé tělo,

(vždyť) Nun je silný v době záplavy

a na břehu číhá krokodýl!

Já jsem však sestoupil k vodě

a přebrodiv jsem ji.

Mé srdce se vzmužilo

tam na břehu řeky,

a krokodýl se mi zdál

být pouhou myší.

Voda pod mýma nohama

byla pevnou zemí.

To její láska mi dává sílu,

slouží jako kouzlo proti krokodýlům.

(Jsem silný,)

když vidím tu, již mé srdce miluje,

stát proti mně.“

[O. DM 1266, O. CGC 25218]

Existuje mnoho různých forem milostných písní, typický je však střídavý monolog obou zamilovaných, kdy oba chválí krásu své milované osoby a vyjadřují svou touhu být s ní. Dalším velmi častým motivem je popis intenzivního, snad neznámého a nečekaného citu, který zamilovaného až děsí a s nímž se snaží bojovat. Tato forma se však objevuje výhradně ve střídavých monolozích, kde jsme svědky nejistoty na obou stranách.

Nesnadno rozluštitelné jsou sexuální narážky – rozpoznáme je pravděpodobně pouze v případech, kdy jsou činěny velmi explicitně.

*„Nalezla jsem svého milého;
měl nohy ve vodě,
připravoval slavnostní tabuli
s vybraným pivem.
Mé líce pokrýl nach
při pohledu na jeho bedra,
neboť je delší než široký.“*
[P. Chester Beatty I, 17.5–17.6]¹⁶

Otázku, kde a kým byly milostné písně zpívány není snadné zodpovědět. Většina milostných písní se dochovala zaznamenaná na papyrech či ostrakách, mimo svůj původní kontext. Na základě vyobrazení hudebníků na stěnách hrodek můžeme tedy jen předpokládat, že byly doprovázeny hrou na harfu a loutnu a zpívány při různých oslavách a hostinách pro potěšení hostů, jak ostatně napovídá jejich egyptský název *šmḥ jb* – „to, co dovoluje srdci zapomenout (starosti).“

Vedle milostných písní se objevují také tzv. písně harfeníků. Pocházejí nejpozději z doby Střední říše; znázornění harfeníků však známe i ze starších dob. Byly zaznamenávány na papyrech a na stěnách hrodek. Scény s harfeníkovou písní jsou dost uniformní – znázorňují většinou zemřelého vsedě před obětním stolem, po jeho boku často sedí jeho manželka. Před nimi je znázorněn harfeník, který manželský pár obveseluje svou hudbou a vyzývá – poněkud paradoxně – zemřelého, aby se těšil ze světských radostí, než nastane „den spojení se zemí“, tedy pohřbu. Tato variace na *carpe diem* je hlavním motivem a společným prvkem těchto písní.

Nejslavnější z nich je *Antefova píseň*, která vedle tohoto motivu obsahuje též pro Egypťany nezvyklé zpochybnění existence posmrtného života:

„ ...
*Slyšel jsem slova Imhotepa a Hardžedefa,
jejichž výroky bývají tak často opakovány;
Co je s jejich hrobkami? Jejich zdi spadly,
jejich hrobky již nejsou, jako by nikdy neexistovaly.
Odtamtud se nikdo nevrátí, aby řekl, jak mu je,
jak se má, aby nás ujistil,
dokud my sami nedojdeme tam, kam odešli.
Buď veselý, ať tvé srdce zapomene.
Následuj své srdce, dokud jsi naživu!
Zdob si hlavu myrhou,
oblékej se do jemného plátna
a potřeješ se zázračnými mastmi posvátného rituálu.*

*Těš se,
ať tvé srdce není znaveno. Následuj své srdce a radost!
... Nenič své srdce,
dokud nenastane den smutku.“*
[Antefova píseň]

Z dalších celkem osmi harfeníkových písní již žádná neobsahuje takto jednoznačně vyslovené obavy z toho, co přijde po smrti, jen tu a tam se objeví jeden z motivů nadnesených Antefovou písní. Obecně však harfeníkovy písně vyzývají k radosti, a zároveň majitele hrobky uklidňují, že až skončí čas světských radostí, čeká jej blažený život na Onom světě:

*„Těš se, ...
věš si girlandy květin kolem krku,
dokud tvá sestra, již miluješ, sedí po tvém boku.
Těš se písněmi a hudbou
a hoď vše zlé za hlavu.“*
[Neferhotepova píseň I]

Ponurost Antefovy písně se zdála nezvyklou a „nevhodnou“ samotným Egypťanům. Jak jinak si vysvětlit polemickou odpověď na Antefovu píseň, dochovanou na stěně hrobky Neferhotepa?

*„Slyšel jsem ty písně, co jsou ve starých hrobkách,
co říkají, povznášejíce život na zemi
a snižující říši mrtvých.
Proč se něco takového činí proti říši věčnosti,
spravedlivé a nestranné, prosté (všech) hrůz,
jíž se hnusí zmatek?“*
[Neferhotepova píseň II]

Stejně jako milostné písně, byly i písně harfeníků pravděpodobně zpívány během různých slavnostních hostin pro potěšení hostí a na stěny hrobek byly zaznamenány až druhotně, ve snaze zajistit zemřelému možnost těšit se i po smrti ze hry svého oblíbeného hudebníka. Na stěnách hrobek Nové říše se kromě písní harfeníků zachovalo i mnoho znázornění hostin; a v několika případech se nad hrajícími hudebníky vyskytují i texty jejich písní, které obsahují alespoň v náznacích některé motivy písní harfeníků.

Co dodat závěrem? Snad jen zdůraznit skutečnost, že ačkoli ve své psané formě byla egyptská literatura určena jen nepatrnému zlomku egyptské populace – gramotnost se předpokládá u 1% Egypťanů – byla živá a rozmanitá, a má mnohé co nabídnout i dnešním čtenářům.

P o z n á m k y

- 1 Málek, J., *Egyptian Art*. Phaidon, London 1999, 1–32.
- 2 Srov. Assmann, A., „The history of text before the era of literature: three comments“, v: Moers, G. (ed.), *Definitely: Egyptian literature*. [*Lingua Aegyptia. Studia monographica*, 2] Seminar für Ägyptologie und Koptologie, Göttingen 1999, 83–90.
- 3 V terminologii J. Assmanna „literární texty“ – tyto texty skutečně odpovídají moderní definici literatury. Srov. Assmann, J., „Cultural and literary texts“, v: Moers, G. (ed.), *Definitely: Egyptian literature*. [*Lingua Aegyptia. Studia monographica*, 2] Seminar für Ägyptologie und Koptologie, Göttingen 1999, 1–15.
- 4 Assmann, J., *Maat: Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten*. Verlag C. H. Beck, München 1990.
- 5 Nejstarší naučení bylo údajně dílem slavného stavitele první egyptské pyramidy Imhotepa, architekta krále 3. dynastie Džosera, avšak nedochovalo se.
- 6 Bárta, M., *Sinuhetův útěk z Egypta*. Set Out, Praha 1999, 13–29.
- 7 Otto, E., „Sinuhe und der Schiffbrüchige als lehrhafte Stücke“, v: *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 93 (1966), 100–111.
- 8 Trosečník 180–182.
- 9 Podle Assmann, J., *Maat: Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten*. Verlag C. H. Beck, München 1990, 75.
- 10 Toto je příklad egyptské *mdw nfr* – „krásné řeči“, jak Egyptané nazývali poetický jazyk plný slovních hříček, který s oblibou využívali při tvorbě literárních textů. Existence pojmu *mdw nfr* je přímým dokladem skutečnosti, že si Egyptané uvědomovali nejen funkční, ale i estetickou hodnotu svých textů.
- 11 Oáza v severním Egyptě, kde staří Egyptané těžili natron a která je dnes známa především svými koptskými kláštery.
- 12 Lichtheim, M., „Didactic literature“, v: Loprieno, A. (ed.), *Ancient Egyptian Literature. History and Forms*. [*Probleme der Ägyptologie*, 10] Brill, Leiden 1996, 247.
- 13 Kloth, N., *Die (auto-) biographischen Inschriften des ägyptischen Alten Reiches: Untersuchungen zur Phraseologie und Entwicklung*. [*Studien zur altägyptischen Kultur Beihefte*, 8] Helmut Buske Verlag, Hamburg 2002, 87.
- 14 Coulson, L., „Véracité et rhétorique dans les autobiographies égyptiennes de la Première Période intermédiaire“, v: *Bulletin de l'Institut Français de l'Archéologie Orientale*, 97 (1997), 109–138.
- 15 Papyrus Westcar V, 9–10.
- 16 Překlad Hana Vymazalová.

Doporučená literatura:

Obečně

Assmann, J., „Cultural and literary texts“, v: Moers, G., (ed.), *Definitely: Egyptian literature*. [*Lingua Aegyptia. Studia monographica*, 2] Seminar für Ägyptologie und Koptologie, Göttingen 1999, 1–15.

Naučení

Brunner, H., „Die Lehren“, v: B. Spuler et al., *Literatur*. [*Handbuch der Orientalistik*, 1.1, *Ägyptologie, 2. Abschnitt, Literatur*] Brill, Leiden 1970, 113–138.

Vachala, B., *Moudrost starého Egypta*. Knižní podnikatelský klub, Praha 1992.

Žába, Z., *Les maximes de Ptahhotep*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1956.

Povídky

Bárta, M., *Sinuhetův útěk z Egypta*. Set Out, Praha 2001.

Otto, E., „Sinuhe und der Schiffbrüchige als lehrhafte Stücke“, v: *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 93 (1966), 100–111.

Gnirs, A. (ed.), *Reading the Eloquent Peasant [Lingua Aegyptia, 8]* Seminar für Ägyptologie und Koptologie, Göttingen 2000.

Autobiografické nápisy

Assmann, J., *Maat: Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten*. Verlag C. H. Beck, München 1990.

Gnirs, A., „Die ägyptische Autobiographie“, v: Loprieno, A. (ed.), *Ancient Egyptian Literature, History and Forms. [Probleme der Ägyptologie, 10]* Brill, Leiden 1996, 191–242.

Kloth, N., *Die (auto-) biographischen Inschriften des ägyptischen Alten Reiches: Untersuchungen zur Phraseologie und Entwicklung. [Studien zur altägyptischen Kultur Beihefte, 8]* Helmut Buske Verlag, Hamburg 2002.

Milostné písně

Fox, J., *The Ancient Egyptian Love Songs and the Song of Songs*. The University of Wisconsin Press, Madison 1985.

Mathieu, B. *La poesie amoureuse de l'ancien Egypte. [Bibliothèque d'étude, 159]* Institut français de l'archéologie orientale, Le Caire 1996.

Písně harfeníků

Lichtheim, M., „The songs of the harpers“, v: *Journal of Near Eastern Studies*, 4/3 (1945), 178–212.